

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Г.С. СКОВОРОДИ**

ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ І ПРАВА

МАТЕРІАЛИ

НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

**«НАУКОВО-ОСВІТЯНСЬКА ЕЛІТА
ТА ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО
ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ»**

присвяченої 95-й річниці з дня народження
доктора історичних наук, професора
В. Я. Білоцерківського

(29 березня 2023 р.)

Харків – 2023

Олешко Н. П.	Тимченко Ігор Іванович – видатна постать ХАДІ-ХНАДУ: життєвий та науково-педагогічний шлях... 174
Олійник О. М., Солошенко О. М.	Іван Климентович Рибалка – науковець та вчитель..... 183
Прочкарук Д. О.	Радянська українізація в автобіографії Д.І. Багалія... 192
Резенькова М. С.	Твори представників наукової та освітянської інтелігенції УСРР під пильним наглядом цензури у 1929-1936 роках..... 199
Рибальченко Н. П.	Роль заочної педагогічної освіти у підготовці вчительських кадрів..... 207
Розбіцький О. Ю.	Участь предводителів дворянства у роботі установ просвіти на Слобожанщині..... 214
Сопельняк А. С.	Наукова і педагогічна діяльність першої жінки-офіцера Олени Степанів..... 223
Сотнікова Н. В.	Сільський літопис очима фотохудожника Олександра Тимофійовича Губського..... 232
Стеценко Є. О.	Західноєвропейські університети ХХ століття як центри підготовки наукової еліти..... 238
Таршина С. А.	Роль вчителя у формуванні лідерських якостей школярів засобами позаурочної роботи..... 246
Чернікова І. В.	Внесок В. Я. Білоцерківського у національно-патріотичне виховання молоді Харківщини..... 256
Чиж В. А.	Роль освітянської еліти у формуванні культури історичної пам'яті в школах Харківщини (1991-2022 роки)..... 264
Яворський А. Р.	Внесок освітян у профілактику злочинності 1920-х – початку 1930-х років..... 272
Ярещенко А. О.	Роль харківської науково-педагогічної інтелігенції у відродженні історичної пам'яті та національної свідомості у період «перебудови» (за матеріалами преси)..... 280
Berdzenishvili N.	Innovative teaching methods for geography..... 291

DOI:10.5281/zenodo.7831615

Олійник Олександр Миколайович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії і методики

викладання суспільно-правових дисциплін,

Харківського національного педагогічного

університету імені Г. С. Сковороди

Солошенко Олена Михайлівна,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії і методики

викладання суспільно-правових дисциплін,

Харківського національного педагогічного

університету імені Г. С. Сковороди

ІВАН КЛИМЕНТІЙОВИЧ РИБАЛКА – НАУКОВЕЦЬ ТА ВЧИТЕЛЬ

Висвітлено основні наукові та педагогічні здобутки видатного вченого Харківського університету, доктора історичних наук, професора Івана Климентійовича Рибалки. Охарактеризована його спадщина, як науковця та викладача, зокрема: сфера наукових інтересів, результативність досліджень вчених його наукової школи, видання підручників тощо. Зазначено, що І. К. Рибалка зробив вагомий внесок у підготовку не одного багатьох поколінь істориків – випускників Харківського університету.

Ключові слова: *вчитель, інтелектуальна еліта, історична наука, історія України, науковець, Харківський університет.*

Постановка проблеми. Історична наука відіграє важливу роль в суспільному житті: вона здатна всіма накопиченими знаннями та досвідом пояснювати його складні, а інколи, і непередбачувані тенденції та процеси. Розуміння принципів і закономірностей історичного розвитку дозволяє

трактувати минуле – передбачити та проєктувати перебіг подій у майбутньому. Розумітися на цьому, досягти та подолати вершини історичної освіти та науки можливо тільки, якщо поряд є надійний, досвідчений, обізнаний Вчитель. Студенти історичного факультету Харківського державного університету, а згодом Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна протягом 55 років мали можливість опановувати спеціальність історика, поглинаючи безцінні знання та досвід, життєву мудрість та безмежну людяність видатного історика, Лауреата Державної премії УРСР, Заслуженого діяча науки і техніки України, дійсного члена та віце-президента Академії історичних наук, доктора наук, почесного професора Харківського університету Івана Климентійовича Рибалки.

Аналіз досліджень. Життя Івана Климентійовича є прикладом тісного переплетіння періодів радянської історії та особистих життєвих етапів. Народившись під час громадянської війни, він став активним учасником подій неоднозначної, під час трагічної, історії радянської України, дослідженню та неупередженому висвітленню якої, він присвятив своє життя, залишивши по собі близько 200 наукових праць, в тому числі 20 монографій, підручників, програм, збірників документів тощо. В 1989 та 1999 роках були підготовлені біобібліографічні покажчики, в яких в повному обсязі вміщена науково-дослідницька, публіцистична, методична та навчальна спадщина Івана Климентійовича Рибалки [3; 4, с. 11–34]. Короткий опис життєвого шляху вміщено у виданнях, що виходили до ювілейних дат науковця [4, с. 3–7; 6]. Особливо цінну інформацію містять спогади колег-викладачів та студентів, яким пощастило працювати, навчатися, збагачуватись знаннями і досвідом викладача, науковця, керівника різних рівнів, колеги і просто щирої та порядної Людини – Івана Климентійовича Рибалки [2, с. 6–34]. Ще за життя історика, його педагогічні та наукові досягнення висвітлювались на сторінках періодики та в університетських виданнях [4, с. 34–37]. До 80-річного ювілею, Іван Климентійович видав спогади «Така наша доля: Сторінки життя мого покоління». У книзі автор розповів про себе, про відносини із керівництвом

різного рівня, колегами, студентами, дав оцінку подіям, свідком яких він був, довів, що його доля – це Харківський університет, історичний факультет, кафедра історії України [5]. В 2019 році, з нагоди 100-річчя з дня народження науковця, на історичному факультеті були проведені наукові читання, на яких своїми спогадами та актуальними дослідженнями поділилися учні професора та молоде покоління істориків [2]. В підсумках заходу було зазначено, що існує нагальна потреба монографічного дослідження життєвого шляху, громадської, науково-педагогічної, науково-дослідної та науково-організаційної діяльності визнаного українського історика радянських часів. Жанри такого дослідження можуть бути різними – інтелектуальна історіографія, аналіз спадщини в контексті радянської доби, досвід створення регіонального наукового центру всеукраїнського значення, наукометричний вимір спадщини радянських дослідників тощо. При цьому важливо підготувати таку працю на підставі комплексного використання різноманітних підходів, але, і це головне, з'ясувати без штампів та політичних упереджень значення спадку радянської доби для вирішення сучасних проблем національної історіографії [1, с. 229].

Мета статті – проаналізувати основні здобутки наукової та педагогічної спадщини І.К.Рибалки - провідного науковця-історика другої половини ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. 1 вересня 1938 року випускник Українського комуністичного газетного технікуму, молодий спеціаліст, що вже мав досвід роботи відповідальним секретарем однієї з газет Харківщини, став студентом історичного факультету. Іван Климентійович, від цього дня і на 60 років зв'язав свою долю з Харківським державним університетом. У спогадах він пише: «...ми входили до університету, як до храму науки, як до чогось найвеличнішого і найсвятішого. З якою жадібністю ми слухали лекції університетських викладачів, працювати в читальних залах на факультетах і в бібліотеках. З того часу я навчався в університеті, з університету ходив на війну і, слава богу, повернувся в університет, тут став кандидатом, потім доктором наук, професором» [5, с. 196]. За довгі роки роботи він займав різні адміністративні посади в університеті: заступник декана історичного

факультету, завідувач кафедри історії України, проректор по учбовій роботі ХДУ. Багато разів йому пропонували перейти працювати ректором до інших вузів, але він залишався вірним Харківському університету [2, с. 7]. Головним «єдиним постійним і незмінним після закінчення університету моїм заняттям було і залишається дослідження і викладання історії, читання лекцій, робота з студентами, аспірантами і дисертантами» [5, с. 166].

Варто зазначити, що саме Іван Климентійович в 1957 р. очолив новостворену кафедру історії України (в період «відлиги» та «десталінізації» на історичному факультеті відбулась реорганізація кафедри історії СРСР). За 32 роки його керівництва кафедра стала однією із провідних в Україні.

Всі покоління студентів Івана Климентійовича згадують його лекції: академічні за методикою проведення, вони доповнювались цитатами з літературних та історичних творів, цікавими фактами, розповідями про яскраві особистості, напіванекдотичними історіями, що «прикрашало» матеріал лекції будь-якої теми та періоду. Він пам'ятав велику кількість історичних та історіографічних фактів. Своїми безмежними енциклопедичними знаннями Іван Климентійович щиро ділився із своїми учнями та колегами. Професор І. К. Рибалко створив історичну школу, у нього було багато однодумців та послідовників. Він намагався зорієнтувати молодих науковців на вивчення складних, актуальних, неоднозначних і політично гострих проблем. Під його керівництвом було захищено 10 докторських і понад 30 кандидатських дисертацій. Важливою рисою провідного вченого-історика була наукова етика, культура наукової праці. Це шанобливе ставлення до спадщини попередників – якось він із серцем заявив, що треба спочатку самому щось дослідити, а вже потім давати історіографічні оцінки [2, с. 12].

Багато років І. К. Рибалка очолював спеціалізовану раду по присудженню докторських і кандидатських наукових ступенів при Харківському університеті, його внесок у справу підготовки наукових кадрів регіону і України, без перебільшення, є величезним.

Вивчаючи його мемуари, на перший погляд може здаватися, що

І. К. Рибалка був радянським ученим із «чиновницьким нальотом». Проте, Іван Климентійович чудово розумів всі явні й таємні «правила гри» партійно-радянської бюрократії, умів їх використовувати. Утім далеко не завжди він погоджувався з рішеннями «інстанцій» і боровся з дурницями всіма доступними засобами, за що мав чимало неприємностей по адміністративній і партійній «ліній» [2, с. 225]. Іван Климентійович займався проблемами історії і історіографії періоду громадянської (радянсько-української) війни. Не дивлячись на упередженість та заідеологізованість радянської історичної науки, йому вдалося зменшити кількість «білих плям» періоду 1917–1920 років. Так, наприклад, одним із перших в радянській історіографії він довів, що політика воєнного комунізму, продрозкладка та примусове насадження комун, стали передумовами повалення радянської влади в Україні в 1919 році. На особливу увагу заслуговують статті І. К. Рибалки періоду незалежності, де він аналізує соціально-класову структуру населення України після 1917 р., показує згубний для українського села процес розселяння, знищення тоталітарним режимом верстви старанних хліборобів, голод 1932–1933 рр., що донедавна були «білими плямами» в українській вітчизняній історіографії [4, с. 6].

Іван Климентійович був людиною унікальної працездатності. В радянські часи видання підручників з грифом Міністерства освіти вимагало не тільки високого наукового, методичного і педагогічного ресурсу, набагато складніше було подолати бюрократичну тяганину. І хоча в той період не існувало жодного ґрунтового підручника з історії України для студентів-істориків, йому прийшлося подолати не мало перешкод щодо видання свого унікального та «хрестоматійного» підручника.

Не одне покоління істориків отримувало знання і використовувало у своїй викладацькій діяльності підручники Івана Климентійовича. В 1978 році вийшов перший том підручника «Історія Української РСР. Дорадянський період» для історичних факультетів вузів. У 1982 р. було видано другу частину підручника «Історія Української РСР. Радянський період» (у співавторстві з В. М. Довгополом). За ці підручники авторам була присуджена Державна

премія України в галузі науки і техніки 1985 року. Про написання першого підручника Іван Климентійович згадує: «Я працював над першим томом – з найдавніших часів до 1917 року – приблизно 10 років плюс до того викладав курс історії України на історичному та інших факультетах Харківського державного університету понад 30 років» [5, с. 165].

У 1991 р. було видано друге, перероблене і доповнене видання підручника «Історія України. Дорадянський період». Стиль, зміст, характер викладення матеріалу з історії України в підручниках Рибалки І. К. кардинальним чином відрізнялись від інших навчальних посібників. Матеріал підручника було викладено логічно, чітко, стисло, при цьому точно, влучно і переконливо. Івану Климентійовичу вдалося систематизувати, узагальнити та зрозуміло викласти значний за обсягом матеріал української історії.

Після проголошення незалежності України почався корінний перегляд історичного минулого. Професор І. К. Рибалка поставив за мету видати новий підручник з історії України в трьох частинах. У 1995 р. з грифом Міністерства освіти видана перша частина його підручника «Історія України. Від найдавніших часів до кінця XVIII ст.», а в 1997 р. – друга частина «Історія України. Від початку XIX століття до лютого 1917 р.», які дістали схвалення викладачів і наукової громадськості. Третю, заключну частину підручника, яка охоплює період після 1917 року, професор І. К. Рибалка підготував у співавторстві з професором В. В. Калініченко. Це видання побачило світ у 2004 р. («Історія України. Частина III: 1917–2003 рр. Підручник для історичних факультетів вищих навчальних закладів»). До сьогодні, підручники з історії України професора І. К. Рибалки вважаються найбільш ґрунтовними і систематизованими для опанування вітчизняної історії.

Важливе значення для розвитку української історичної науки мала робота І. К. Рибалки в галузі археографії по виявленню, вивченню і виданню історичних документів з історії України, за результатами якої, в 1990-х роках підготовлено чотири збірники документів (понад 400 друкованих аркушів) [4, с. 7].

Порядність і простота, людяність і щедрість, справедливість і культурність створили беззаперечний авторитет Івану Климентійовичу серед студентів і колег. В свою чергу він повністю віддавав себе рідному історичному факультету та університету. В спогадах автор наголошує, що «за 55 роки моєї викладацької праці мене слухали, мабуть, не менше п'яти тисяч студентів, під моїм керівництвом написали близько 400 дипломних робіт, під моїм керівництвом близько 30 аспірантів і пошукачів захистили кандидатські дисертації, з моєю консультацією стали докторами наук більше 10 чоловік» [5, с. 196]. Іван Климентійович залишив гідну наукову та педагогічну спадщину. І це велике щастя, коли у професійному житті зустрічається такий Вчитель.

З нагоди 100-річного ювілею І. К. Рибалки 26 червня 2019 р. у Харківському національному університеті ім. В. Н. Каразіна відбулися організовані історичним факультетом, кафедрою історії України, науковим товариством студентів, аспірантів, докторантів і молодих учених наукові читання пам'яті професора Івана Климентійовича Рибалки. У заході взяли участь представники вишів Харкова, Запоріжжя, Полтави, Вінниці, Кривого Рогу. Примітно, що значну частину учасників склали учні й діти учнів професора. І лише цей факт може наочно свідчити про життєдайність спадщини Івана Климентійовича.

Висновки. Отже, випускники історичного факультету Харківського університету протягом півстоліття мали можливість отримувати безцінний та безмежний досвід науковця та педагога Івана Климентійовича Рибалки, який зробив вагомий внесок у підготовку багатьох поколінь істориків, які і через багато років із вдячністю та теплотою згадують свого Вчителя.

Джерела і література:

1. Водотика С., Петровський В. Іван Климентійович Рибалка: життя, творчість, дослідження: Матеріали наукових читань пам'яті професора І. К. Рибалки. *Український історичний журнал*. 2020. №4. С. 223–229. URL: [http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/179844/22-Vodotyka .pdf?](http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/179844/22-Vodotyka.pdf)

sequence=1 (дата звернення: 5.03.2023)

2. Іван Климентійович Рибалка: життя, творчість, дослідження: Матеріали наукових читань пам'яті професора І.К.Рибалки. Х.: Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2019. 84 с. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/14921/2/Rubalka.pdf> (дата звернення: 5.03.2023)

3. Іван Климентійович Рибалка – професор Харківського університету: бібліографічний покажчик / Уклад. Ю. Г. Шевченко; Харківський державний університет ім. О. М. Горького. Харків, 1989. 25 с.

4. Іван Климентійович Рибалка – професор Харківського університету: біобібліографічний покажчик / Уклад. Ю. Г. Шевченко, В. Прокопова; Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. Харків, 1999. 41 с. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/337/1/Rybalka.pdf> (дата звернення: 7.03.2023)

5. Рибалка І. Така наша доля. Сторінки життя мого покоління. Харків: Основа, 1999. 200 с.

6. Тарасевич К. Професору І. К. Рибалці – 100! *Газета «Харківський університет»*. № 15. 22 жовтня 2019. URL: http://gazeta.univer.kharkov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2718&Itemid=2780 (дата звернення: 1.03.2023)

Oliinyk Oleksandr Mykolaiovych

Soloshenko Olena Mykhailivna

Ivan Klymentiyovych Rybalka is a scientist and teacher

Ivan Rybalka is a well-known historian, teacher, doctor of science, professor at Kharkov University. For more than 50 years he worked at the Department of History of Ukraine, studied the events of the period 1917-1920. Ivan Rybalka founded a scientific school. Under his leadership, young scientists successfully conducted research on the history of Ukraine. He is the author of more than 200 studies,

including the most systematized and generalized textbook on the history of Ukraine for students of history. Graduates of the Faculty of History appreciate the knowledge and experience they received from Ivan Rybalk, a talented teacher and experienced scientist.

Keywords: teacher, intellectual elite, historical science, history of Ukraine, scientist, Kharkiv University.